

Prof. dr hab. Marcelli Kosman

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

W cieniu Uniwersytetu Stefana Batorego: Henryk Łowmiański i Juliusz Bardach, badacze dziejów Unii Jagiellońskiej

Wprowadzenie

W pierwszych latach odbudowy państwowości mimo trwającej sytuacji wojennej Rzeczpospolita Polska pamiętała o nawiązywaniu do czasów przedrozbiorowych, czego dowodem stało się reaktywowanie Almae Matris Vilnensis, założonej w 1579 r. przez Stefana Batorego i zlikwidowanej po stłumieniu przez rosyjskiego zaborcę powstania listopadowego. Natychmiast po wyzwoleniu Wilna Józef Piłsudski jako Naczelnik Państwa przywołuje ją w wydanej dnia 22 kwietnia 1919 r. *Odezwie do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, którą tydzień później opublikował „Monitor Polski”. Przypomniawszy w niej – *inter arma* – o martyrologii swych ojczystych stron oraz o potrzebie przywrócenia dawnych instytucji, mimo zaś toczących się działań na froncie wschodnim patronował wskrzeszeniu w pół roku później dnia 11 października uniwersytetu, który otrzymał imię Stefana Batorego w nawiązaniu do twórcy XVI-wiecznej Akademii jezuickiej.

Odbudowa Almae Matris Vilnensis

Uczelnia składała się z sześciu wydziałów: Humanistycznego, Teologicznego, Prawa i Nauk Społecznych, Przyrodniczo-Matematycznego, Lekarskiego oraz Sztuk Pięknych. Jednak jej faktyczne otwarcie nastąpiło dopiero po formalnym przyłączeniu Litwy Środkowej do Polski w październiku 1922 r.¹ Uczestniczył w nim Piłsudski, któremu towarzyszył przybyły z Paryża syn Wieszcza, Władysław Mickiewicz, powołany na stanowisko profesora literatury polskiej USB, członkowie rządu, profesorowie uniwersytetów (Kraków, Warszawa, Lwów, Poznań, Lublin), duchowieństwo z całego kraju z prymasem Edmundem Dalborem i me-

---

¹ Zob.: Kosman Marcelli, *Uniwersytet Wileński 1579–1979*, Kraków 1981.

tropolitą krakowskim Adamem Stefanem Sapiehą na czele. Licznie reprezentowana była Wileńszczyzna.

Niezwykle uroczysty charakter miały ceremonie w drugim dniu (piątek 10 października) w katedrze, akademickim kościele św. Jana i auli uniwersyteckiej, gdzie Naczelnik Państwa wygłosił wzruszające przemówienie. Powiedział w nim m.in.:

Losy tych murów są podobne losom tej ziemi kresowej. Wszystkie narody, wszystkie państwa mają swoje Kresy. Nieszczęśliwy i zmienny jest los grodów i siół kresowych. Gdy wichur się zrywa, wstrząsa posadami przede wszystkim ich budowli. Gdy chmura się zbierze, ostry grad siecze przede wszystkim właśnie ziem kresowych lany. Gdy grzmie pioruny, przede wszystkim tu w wieżyce uderzają /.../

Niechże więc ta Wszechnica, którą dziś tu otwieram, zgodnie z tradycją tej ziemi nie ziele nigdy jadem nienawiści, niech nie kroczy nigdy drogami, które dla nas Polaków tak ciężkimi były. Niech krzepi jasnowidztwem wiedzy, potęgą myśli twórczej, umiejętną i skrętną pracą naukowego rzemiosła.

Na ręce pierwszego rektora (był nim prof. Michał Siedlecki wywodzący się z Krakowa) mówca przekazał łańcuch i pierścień. W Auli Kolumnowej został podpisany akt otwarcia Wszechnicy, w którym po raz pierwszy została ona oficjalnie nazwana Uniwersytetem Stefana Batorego. We środę 11 października po nabożeństwie w kościele św. Anny miała miejsce inauguracja roku akademickiego 1922/1923, a niespełna miesiąc później – we czwartek 2 listopada – Marszałek ponownie przybył z Warszawy do ojczystego miasta na nadanie mu z inicjatywy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego godności doktora honoris causa. W swoim wystąpieniu rektor Alfons Parczewski (Wielkopolanin silnie związany z Wilnem) przypomniał dni sławy historycznej Almae Matris i nazwiska wybitnych osobistości związanych z jej dziejami, zaś dziekan prof. Bronisław Rydzewski powiedział, że nazwisko pierwszego doktora honorowego zajmie od tego momentu trwałe miejsce na uczelni obok jej patrona – króla Stefana².

„Ateneum Wileńskie” i jego dwaj wybitni współpracownicy

Po krwawym stłumieniu przez carat powstania styczniowego na ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego podobnie jak w całym

---

² Zob.: Piłsudski Józef, *Pisma zbiorowe*, T. V, Warszawa 1937–1938, s. 222 i in.

zaborze rosyjskim rozwijał się oddolnie kult narodowej przeszłości, w tym pod hasłem regionalistyki historycznej. Na początkach XX wieku wywarły nań pozytywny wpływ wydarzenia 1905, czego przejawem stało się powołanie w Petersburgu periodyku popularnonaukowego w języku polskim „Kwartalnik Litewski”, wkrótce przeniesionego do Wilna pod zmienioną nazwą „Litwa i Ruś.” Po odzyskaniu niepodległości i odrodzeniu uniwersytetu przy udziale historyków i regionalistów zostało powołane znakomite czasopismo, które przetrwało do wybuchu drugiej wojny światowej³.

W 1923 r. ukazywać się zaczęło z inicjatywy profesorów USB Kazimierza Chodynickiego i Stanisława Kościałkowskiego w ramach Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie znakomite „czasopismo naukowe poświęcone badaniom przeszłości ziem Wielkiego Xięstwa Litewskiego” – jak brzmi podtytuł tego organu publikującego prace przede wszystkim historyków z *Almae Matris Vilnensis*, który przestał się ukazywać po siedemnastu latach wraz z zamknięciem w końcu 1939 r. przez władze litewskie Uniwersytetu Stefana Batorego. Dziś „Ateneum Wileńskie” to *rara avis* w bibliotekach i prywatnych księgozbiorach. Swego czasu miałem możliwość po objęciu w 1976 r. stanowiska dyrektora Biblioteki Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk opublikować w jej naukowym organie bibliografię zawartości tego czasopisma opracowaną przez Juozasa Tumelisa⁴, przedłużając niejako jego żywot po upływie niemal stulecia i przypominając nazwiska publikujących na jego łamach autorów⁵. Wśród nich spotykamy dwa, wymienione w tytule artykułu nazwiska: wybitnego w okresie międzywojennych badacza dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie feudalnej oraz młodego wówczas debiutanta na niwie historyczno-prawnej. Henryk Łowmiański, mój Mistrz na poznańskim Uniwersytecie Adama Mickiewicza, na moją prośbę opatrzył *Bibliografię zawartości AW* syntetycznymi uwagami wstępnymi na temat genezy czasopisma, w których napisał m.in.:

---

³ Zob.: Łowmiański Henryk, *Uwagi wstępne do Bibliografii zawartości „Ateneum Wileńskiego”*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, Zeszyt 20, 1983, s. 227; Ilgiewicz Henryka, *Societates Academicae Vilnenses*, passim.

⁴ Tekst otrzymałem przed czterdziestu kilku laty od autora z sugestią publikacji podczas kilkumiesięcznego pobytu naukowego w Wilnie.

⁵ *Bibliografia zawartości „Ateneum Wileńskiego”*, zebrał Juozas Tumelis, wstępem opatrzył Henryk Łowmiański, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, Zeszyt 20, 1983, s. 227–259.

<Ateneum Wileńskie>, według brzmienia subtytułu <czasopismo naukowe poświęcone badaniom przeszłości ziem W. X. Litewskiego>, dało wyraz regionalnym zainteresowaniom historyków polskich skupionych wokół wznowionego Uniwersytetu Wileńskiego. Jego powstanie za wdzięczać należy zgodnej z potrzebami środowiska inicjatywie profesorów tegoż Uniwersytetu, Kazimierza Chodynickiego i Stanisława Kościalkowskiego /.../

W przedmowie do tomu pierwszego Redakcja nawiązała do tradycji przedrozbiorowych Akademii jezuickiej założonej w drugiej połowie XVI wieku oraz do powstałego na jej bazie w 1803 r. uniwersytetu (jego gwiazdą był Joachim Lelewel), po którego likwidacji przez carat w ramach represji po zdławieniu powstania listopadowego w drugiej połowie XIX stulecia rozwijał się społeczny ruch naukowy obejmujący przede wszystkim badania nad regionalistyką (dzieje Litwy i Rusi) oraz ich popularyzację.

Pierwsza wojna światowa położyła kres tym poczynaniom. Wprawdzie <Ateneum Wileńskie> zachowało charakter regionalny, jednak przybrało formę czasopisma wyłącznie historycznego (z nielicznymi artykułami o treści archeologicznej) a zarazem ściśle akademickiego. Wciągnęło do współpracy na swych łamach obok historyków wileńskich także historyków z innych ośrodków (niemal wyłącznie w granicach ówczesnego państwa polskiego) i zgromadziło w 14 wydanych tomach obfity materiał głównie z dziejów Litwy i Białorusi z okresu od początku państwa litewskiego do powstania styczniowego.

Podstawową część zawartości czasopisma stanowią rozprawy i artykuły z różnorodnych dziedzin historii zwłaszcza politycznej, przy licznych recenzjach odzwierciedlających dorobek badawczy okresu międzywojennego w danej dziedzinie.”⁶

Kończąc wprowadzenie do bibliografii, znakomity historyk łączący swą biografią tradycje uniwersytetów Stefana Batorego w Wilnie i Adama Mickiewicza w Poznaniu wyraził nadzieję, że opublikowany przewodnik po zawartości „Ateneum Wileńskiego” przyczyni się do ożywienia badań młodego pokolenia lituanistów i białorutenistów nad dziejami

---

⁶ Łowmiański Henryk, *Uwagi wstępne* do „Bibliografii zawartości «Ateneum Wileńskiego»”, s. 227. Senior polskiej lituanistyki napisał ten tekst na krótko przed tragiczną śmiercią w 86 roku życia, zginął bowiem pod kołami tramwaju w drodze ze swego domu do Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu na początku września 1984 r.

Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie jego związków z Królestwem Polskim.

Henryk Łowmiański i Juliusz Bardach byli absolwentami USB⁷, pierwszy z nich – urodzony w 1898 r. – pochodził z rodziny ziemiańskiej w powiecie wilkomirskim, jako dziesięcioletek rozpoczął edukację w szkole realnej w Wilnie, ale w rok po wybuchu wielkiej wojny europejskiej, przebywając na wakacjach u wuja w Czernihowie, nie mógł wskutek działań na froncie niemieckim powrócić z Ukrainy do domu i maturę uzyskał we wspomnianym mieście, po czym rozpoczął studia na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu Kijowskiego. Kiedy jednak stało się to możliwe, powrócił do ojczystego miasta w roku akademickim 1919/1920 i ukończył studia na USB, uzyskując w 1924 r. dyplom doktorski.

W następnym piętnastolecu młody badacz stał się prawdziwą gwiazdą i gronie swoich mistrzów i w kręgu polskiej historiografii. Na terenie Wilna obok uniwersytetu związany był przede wszystkim z Towarzystwem Przyjaciół Nauk, Archiwum Miejskim, na łamach „Ate-neum Wileńskiego” publikował rozprawy i recenzje publikował od pierwszego do ostatniego tomu, poczynając od pracy doktorskiej zatytułowanej „Wchody miast litewskich”. W jego rozwoju naukowym ważną rolę odegrał w roku akademickim 1925/26 pobyt naukowy w Paryżu, gdzie zapoznał się z najnowszymi osiągnięciami historiografii światowej, a także nowoczesnymi koncepcjami w zakresie socjologii i etnologii. Wcześniej zgłębiał literaturę dotyczącą czasów feudalizmu w Polsce i krajach sąsiednich, przede wszystkim u ludów bałtyjskich, zapoznawał się z czołowymi osiągnięciami badaczy rosyjskich w zakresie dziejów społeczno-gospodarczych.

W okresie międzywojennym młody profesor skupiał swą uwagę przede wszystkim na dziejach Litwy w pierwszych stuleciach państwo-

---

⁷ Zob.: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. Ludwik Piechnik SJ, Kazimierz Puchowski, Kraków 1996, *Część III: Wychowankowie Uniwersytetu Stefana Bato-rego. Biogramy i autobiogramy studentów* (Redakcja naukowa i opracowanie Kazimierz Puchowski), s. 324 (Juliusz Bardach) i 366 (Henryk Łowmiański). Zebrano łącznie 410 biogramów, wśród których na uwagę zasługuje ze względu na aktywność jako autor „Ate-neum Wileńskiego”, a po drugiej wojnie światowej Leonid Żytkowicz, który na rok przed wybuchem drugiej wojny światowej uzyskał doktorat na USB (s. 421).

wości, a więc przed przyjęciem przez jej władców chrześcijaństwa⁸, by następnie przejść do czasów jagiellońskich chronologicznie zamkniętych między uniami w Krewie i Lublinie (1385–1569). Zapewne ten etap zao-wocowałyby kolejną wielką syntezą, ale został przerwany przez drugą wojnę światową i ekspatriacją uczonego do Polski w jej granicach po 1945 r. W obejmującym go dorobku poczesne miejsce zajmują ponad stu-stronicowa rozprawa dotycząca układu w Krewie⁹ oraz równie obszerne rozważania na temat podłoża gospodarczego i społecznego unii jagiellońskiej¹⁰.

W 400. rocznicę Unii Lubelskiej

Po latach, kiedy zbliżała się 400. rocznica unii lubelskiej, wiele miejsca zajęła tematyka związku państwowego między jej uczestnikami, choć klimat polityczny wokół tego wydarzenia wymagał od uczestników kolejnego Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, który w 1969 r. obradował w Lublinie. Jego prominentnymi uczestnikami byli profesorowie Henryk Łowmiański i Juliusz Bardach, który pierwszą skróconą wersję rozprawy *Krewa i Lublin* opublikował na łamach „Kwartalnika Historycznego”, LXXVI, 1969, nr 3), a w wersji poszerzonej wiele miejsca poświęcił przedwojennym dociekaniom swojego mentora znanego z wielu na tematy unijne.

Przypomniał jego syntetyczne podsumowanie (zob. przypis 9) dotyczące podbojów na wschodzie jako głównego bodaj źródła egzystencji bojarstwa litewskiego wraz z refleksją: „Po paru wiekach rozkwitu ekspansja ta szybko załamała się wraz z chwilą śmierci Olgierda. Było to naturalnym następstwem dysproporcji między ograniczonymi siłami Litwy a ogromem postawionych przed nią zadań. Element litewski rozprasał się na olbrzymich przestrzeniach, ulegał asymilacji przez obce śro-

---

⁸ Zob.: Kosman Marceli, *Drogi zaniku pogaństwa u Baltów*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1976; idem, *Historia Białorusi*, Wrocław 1979; idem, *Zmierzch Perikona czyli ostatni pogaństwo nad Bałtykiem*, Warszawa 1981.

⁹ Łowmiański Henryk, *Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r.*, „Ateneum Wileńskie”, R. XII 1937, s. 36–45; nadbitka z tej rozprawy liczyła 110 stron. Rozprawa spotkała się w historiografii z żywym echem i wywołała gorącą dyskusję w kraju i za granicą.

¹⁰ Idem, *Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unii jagiellońskiej*, „Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetletniej rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego”, Wilno 1934, s. 214–325.

dowisko... Ten moment usiłował wyzyskać dla swych celów Zakon Krzyżacki, w którego interesie leżała całkowita likwidacja państwa Giedyminowiczów. W tych okolicznościach unia była dla Litwy /.../ ostatnią deską ratunku.”¹¹

Bardach, zabierając głos na temat genezy unii, przyjmuje wywody Łowmiańskiego sprzed trzech dziesięcioleci, przy czym je pogłębia i twórczo rozwija, zauważając, że „przyłączenie wielu ziem ruskich do Wielkiego Księstwa Litewskiego dokonywało się za zgodą bojarów a nawet i kniaziów ruskich...”¹².

Autor studium *Krewa i Lublin* jednoznacznie opowiada się za opinią, że „związek Polski z Litwą leżał w interesie obu stron”. W tym należy upatrywać jego trwałości.

Henryk Łowmiański w międzywojennym Wilnie

Klimat naukowy panował bez reszty w wileńskim domu państwa Łowmiańskich usytuowanym za Wilią, gdzie mężowi towarzyszyła koleżanka ze studiów, Maria de domo Plackowska, pochodząca z rdzennej Polski, polonistka, do końca życia nauczycielka szkół średnich w Poznaniu (zmarła w 1962 r.). W 22 lata później tragicznie zmarły senior polskich historyków spoczął obok małżonki w jej stronach rodzinnych na cmentarzu w Rzgowie, niedaleko Łodzi. W okresie międzywojennym oboje wiele czasu poświęcali kwerendom archiwalnym nad wydawnictwem *Akty cechów wileńskich*. Przygotowywane one były wraz ze Stanisławem Kościałkowskim, ale w 1939 r. prace zostały przerwane na etapie korekty w nielicznych egzemplarzach dostępnych badaczom niemal 70 lat, zanim w 2006 r. dzieło doczekało się pełnej edycji w opracowaniu Jana Jurkiewicza¹³. Również rozprawa doktorska Marii Łowmiańskiej (*Wilno przed najazdem moskiewskim*, Wilno 1929) rzadko dostępna w pierwodruku, doczekała się po latach drugiego wydania w Polsce.

Henryk Łowmiański przeszedł na USB drogę od młodszego w 1923 r., a następnie starszego asystenta w katedrach historycznych USB, do pro-

---

¹¹ Bardach Juliusz, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 19, przypis 27.

¹² Ibidem.

¹³ *Akty cechów wileńskich 1475–1759*, zebrał i przygotował do druku Henryk Łowmiański przy współudziale Marii Łowmiańskiej i Stanisława Kościałkowskiego, przedmową i skorowidzami opatrzył Jan Jurkiewicz, Poznań 2006, s. XC+493 i 320.

fesora zwyczajnego. W jej trakcie powstało stanowiące fundamentalne miejsce w dorobku Uczzonego dwutomowe dzieło poświęcone początkom Litwy liczące łącznie ponad 900 stron druku, opublikowane w latach 1931–1932 w ramach rozpraw Wydziału III TPN. W trakcie pracy nad tą syntezą analityczną, która zajęła pięć lat, autor odszedł w 1929 r. z uniwersytetu do Archiwum Miasta Wilna, w którym objął funkcję kierownika, koncentrując się na pracy nad fundamentalnym dziełem. Stało się ono podstawą habilitacji i uzyskało bardzo wysoką ocenę ze strony recenzentów. W 1933 r. powrócił na USB najpierw na stanowisko zastępcy profesora, a w roku następnym profesora nadzwyczajnego. Przed wybuchem drugiej wojny światowej uczelnia wszczęła starania o uzwyczajnienie, którego jednak nie zdołano sfinalizować przed zamknięciem w grudniu 1939 USB przez administrujące miastem od września władze litewskie.

W 1933 r. Henryk Łowmiański objął wakującą od czterech lat Katedrę Historii Europy Wschodniej. Decyzję uczelni w tej sprawie poprzedziła ankieta w sprawie jej obsadzenia skierowana przez dziekana Wydziału Humanistycznego do wybitnych historyków z pozostałych polskich uniwersytetów (Kraków, Lwów, Warszawa, Poznań i Lublin) z prośbą o wyrażenie opinii o siedmiu rozpatrywanych kandydatach. Odpowiedzi udzieliło dziewięciu uczonych, którzy zdecydowanie na pierwszym miejscu wymienili Łowmiańskiego, podkreślając wyjątkowe walory świeżo opublikowanej syntezy. Dodajmy, że nieco wcześniej powstał projekt jego przejścia na litewski Uniwersytet Witolda Wielkiego w Kownie.

Wśród publikacji autora *Studiów nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, liczących w okresie międzywojennym 79 pozycji, liczbowo dominują recenzje, z reguły gruntowne i przeważnie znacznej objętości, z prac polskich, niemieckich, francuskich, rosyjskich, ukraińskich i białoruskich. Niektóre zaś z rozpraw przekraczają sto stron druku. Dotyczą one również pierwotnych Prusów, blisko związanych z dziejami ludów litewskich, a także wielkich rocznic związanych z czasami jagiellońskimi (500-lecie śmierci Witolda i Władysława Jagiełły, 550-lecie unii w Krewie). Wszystkim poświęcił badacz gruntowne studia analityczne, zaś wielkiemu księciu znakomicie napisaną biografię. Od 1938 r. był członkiem-korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności, której członkiem czynnym został w 1951 r.

W latach okupacji przymierał wraz z żoną i schorowaną matką głodem, starając się jednak pracować naukowo, a w nowej rzeczywistości

zdecydował się wraz z obu paniami wyruszyć do Polski w jej nowych granicach. W kwietniu 1945 r. na zaproszenie dziekana Kazimierza Tymienieckiego przyjął propozycję objęcia w Poznaniu Katedry Historii Europy Wschodniej po swoim dawnym mistrzu Kazimierzu Chodynickim i przez cztery dekady jego warsztat pracy badawczej związany był ze stolicą Wielkopolski. Tu powstały jego kolejne dzieła, wśród nich monumentalne siedmiotomowe *Początki Polski*. Stworzył doborowy zespół młodych badaczy dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie unii z Polską, a do jego bliskich przyjaciół należał młodszy o szesnaście lat przyszły profesor Uniwersytetu Warszawskiego Juliusz Bardach (ur. w Odessie 3 listopada 1914, zm. 26 stycznia 2010), który patronował do końca życia w stolicy badaniom lituanistycznym w Polsce.

Juliusz Bardach na USB (1933–1939)

Przyszedł na świat w rodzinie lekarskiej na początku pierwszej wojny światowej, która spowodowała tułaczkę wraz z rodzicami. Do gimnazjum imienia Mikołaja Kopernika uczęszczał we Włodzimierzu Wołyńskim, a po jego ukończeniu w 1933 r. zapisał się na Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Stefana Batorego. Liczył wówczas 19 lat, mniej więcej tyle samo co Henryk Łowmiański, kiedy powracał z Kijowa do miasta nad Wilią. Rysowała się przed nim podobna kariera, tyle że autor *Studiów nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego* zdążył do wybuchu wojny osiągnąć przez dwie dekady wszystkie stopnie akademickie, natomiast Juliuszowi dane były przed wybuchem wojny jedynie zabłysnąć przed sześć lat i rozpocząć karierę pod patronatem znakomitego badacza ustroju dawnej Litwy i ostatniego rektora USB, Stefana Ehrenkreutzta.

Po latach tak wspominał w zbiorze poświęconym jednemu z kolegów z okresu studiów, który z Warszawy przeniósł się na USB¹⁴:

Były ostatnie dni września 1933 roku, kiedy jako świeżo upieczony maturzysta zapisałem się na wydział prawa i nauk społecznych Uniwersytetu im. Stefana Batorego w Wilnie. Na ten wydział w owych czasach nie było ograniczeń przyjęć w odróżnieniu od innych, gdzie, jak na chemii, rol-

---

¹⁴ Był to Leszek Raabe (1913–1943), młodzieżowy działacz socjalistyczny, który rozpoczął studia prawnicze w Warszawie (1931–1932), a następnie kontynuował je w Wilnie (1932–1934), zob.: *Polski Słownik Biograficzny*, T. XXIX, Wrocław 1986, s. 535–537.

nictwie, medycynie ilość studentów ograniczano w zależności od niewielkiej ilości miejsc w laboratoriach, prosektoriach i klinikach. Toteż na pierwszym roku prawa bywało w Wilnie 700–600 studentów. Liczba ta malała zresztą do jednej trzeciej już po egzaminach pierwszego roku, a ostatecznie liczba uzyskujących dyplomy magistrów nie przekraczała zwykle 100 osób, tj. niespełna 15% rozpoczynających studia. Tak wielki <odsiew> spowodowany był przez samą organizację studiów. Jednocześnie możliwość powtarzania każdego roku studiów, brak obowiązkowych zajęć (poza jednym ćwiczeniem tygodniowo) powodowały, że na wydziale prawa skupiała się między innymi młodzież, która uczelnię traktowała jako teren wyżycia się politycznego.

Obok młodzieży kresowej z Wileńszczyzny i Nowogródziny, Białostockiego i Polesia, na pierwszym roku prawa była zawsze liczna grupa studentów warszawskich. Było to skutkiem tego, że na uniwersytecie wileńskim, odmiennie niż na warszawskim, gdzie warunkiem przyjęcia była matura typu humanistycznego, przyjmowano na studia ze świadectwem z łaciny w zakresie 6 klas gimnazjalnych lub – w praktyce częściej – warunkowo w ogóle bez stopnia z łaciny, pod warunkiem uzupełnienia jej w zakresie 6 klas szkoły średniej (później tzw. małej matury). Stąd absolwenci szkół warszawskich typu matematyczno-przyrodniczego, którzy nie uczyli się w gimnazjum łaciny i chcieli uczęszczać na prawo, przyjeżdżali do Wilna na pierwsze lata studiów i uzyskawszy promocję wraz z zaliczeniem egzaminu z łaciny, wracali kończyć studia na Uniwersytet Warszawski...¹⁵.

Juliusz Bardach nie należał do tego grona, posiadał gruntowne przygotowanie do pracy naukowej i szybko zwrócił na siebie uwagę grona pedagogicznego Almae Matris Vilmensis. Jako 21-letni student zabłysnął wśród dostojnych profesorów w dyskusji na VI Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Wilnie (1935), a wygłoszony wówczas kilkustrońnicowy głos, włączony do materiałów, otwiera bibliografię jego dorobku. Do 1939 r. obejmuje ona 7 pozycji, wśród nich 5 dojrzałych recenzji oraz niemal 100-stronicowe studium *Adopcja w prawie litewskim XV i XVI wieku*. Publikował na łamach „Ateneum Wileńskiego”, „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego USB” oraz „Wileńskiego Przeglądu Prawniczego”. Wspominając po 60 latach swoje lata wileńskie i pierw-

---

¹⁵ Bardach Juliusz, *Wileńskie lata (1933–1934)*, „Leszek Raabe we wspomnieniach przyjaciół”, Warszawa 1963, s. 93.

szego mistrza (jako drugiego traktował Henryka Łowmiańskiego), pisał o Ehrenkretzu: „Jestem jego uczniem, jeszcze jako student pisałem w latach 1934–1937 późniejszą pracę doktorską. Profesor opublikował ją jeszcze w 1938 r. w I tomie redagowanego przez siebie periodyku, który miał być poświęcony historii prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego. Broniłem pracy już po wojnie na Uniwersytecie Jagiellońskim”¹⁶ (w 1948 r. – MK).

Wkrótce po przybyciu do Wilna, bo już jesienią 1934 r., student Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB został skierowany przez Stefana Ehrenkretza dodatkowo na seminarium Henryka Łowmiańskiego celem pogłębienia znajomości dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego pod kierunkiem młodego, ale cieszącego się powodzeniem na polskich uniwersytetach profesora. Był to początek kontaktów obu wielkich polskich lituanistów, przerwanych w latach drugiej wojny światowej¹⁷, który przetrwał pół wieku, do tragicznej śmierci autora pomnikowych *Studiów nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego* oraz wielotomowych *Początków Polski*. Wznowiony został pod koniec 1951 r. podczas słynnej konferencji metodologicznej historyków polskich w Otwocku. Obaj – przy różnicy wieku, zresztą niezbyt wielkiej, i stażu naukowego – należeli do grona badaczy, którzy dzięki doświadczeniu życiowemu pozycji naukowej ochronili swą dyscyplinę w dobie agresywnego marksizmu przed jej wulgaryzacją przez „młodych gniewnych” socjologów.

Do Poznania i Warszawy znad Wilii

We wspomnieniach Juliusza Bardacha czytamy:

Z H. Łowmiańskim spotykałem się często na Radzie Naukowej I(institutu) H(istorii) PAN. Zawsze prawie po posiedzeniu można Go było zastać w czytelni profesorskiej Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Wykorzystywał swoje wyjazdy do Warszawy, by znaleźć potrzebne Mu książki i czasopisma w bogatych rossica BUW sprzed 1915 r. Bo H. Łowmiański, chociaż po osiedleniu się w Poznaniu przeniósł punkt ciężkości

---

¹⁶ Idem, *W Uniwersytecie Wileńskim we wrześniu 1994 roku*, „Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego”, redakcja naukowa Ludwik Piechnik SJ i Kazimierz Buchowski, Kraków 1996, s. 278.

¹⁷ Bardach Juliusz, *W obiektywie nauki i lustrze pamięci*, rozdział zatytułowany *Z Henrykiem Łowmiańskim moje naukowe obcowanie*, s. 348–365.

swoich zainteresowań na dzieje Polski wczesnośredniowiecznej, stale pogłębiał swoją imponującą wiedzę o historii dawnej Rusi i oczywiście Litwy historycznej. Utworzył i rozwinął w Poznaniu całą szkołę poświęconą tej problematyce. Wyszedł z niej szereg badaczy o dużym już dorobku, a jej trwałość dokumentują m.in. założone jeszcze przy Jego współudziale „*Litvano-Slavica Posnaniensia. Studia historica*”. W wykazie członków komitetu redakcyjnego pierwszego tomu z 1985 r. figuruje H. Łowmiański, niestety już w czarnej obwódce¹⁸.

Kiedy sytuacja polityczna na to pozwoliła (po październikowym 1956 i kolejnych przełomach w Polsce aż po zmiany ustrojowe z lat 1981–1989) na swobodę w poruszaniu tematyki kresowej, ważną rolę w zakresie przygotowania gruntu do swobodnego dziś poruszania dziejów unii polsko-litewskiej odegrali Henryk Łowmiański (zm. 1984) i zmarły ćwierć wieku później Juliusz Bardach oraz ich uczniowie. Przełomowe znaczenie miała publikacja przez drugiego z nich tomów: *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.* (1970) oraz *O dawnej i niedawnej Litwie* (1988), który zamyka rozprawa *Henryk Łowmiański jako badacz Litwy historycznej*, w której autor wiele miejsca poświęcił poznańskiej szkole lituanistycznej po drugiej wojnie światowej. Wcześniej (1972) profesor USB i UAM – po ukazaniu się pierwszego z wymienionych zbiorów – ogłosił gruntowny artykuł recenzyjny o charakterze programowym pod tytułem *Wielkie Księstwo Litewskie. Zagadnienia ustrojowe i prawne*.

W dorobku Juliusza Bardacha, autora fundamentalnych dzieł i redaktora zbiorowych prac z zakresu ustroju i prawa Polski w minionym tysiącleciu poczesne miejsce zajmuje tematyka *Litwy dawnej i współczesnej*, której tak zatytułowany zbiór rozpraw został poświęcony pamięci Henryka Łowmiańskiego. Obaj należeli do grona najwybitniejszych historyków współczesnych, wchodzili do elitarnego grona członków rzeczywistych Polskiej Akademii Nauk. Młodszemu z nich było dane uczestniczyć w kilku konferencjach międzynarodowych na terenie Wilna, otrzymać na tamtejszym uniwersytecie doktorat honoris causa, jego pamięci zostało pięknie wydane w 2011 r. fundamentalne dzieło *Liublino unija: ideja ir jos tęstinumas – Unia Lubelska: idea i jej kontynuacja*. W tej konferencji, która odbyła się w dniach 19–20 listopada 2009 r., związany w młodości z Wilnem profesor Uniwersytetu Warszawskiego nie

---

¹⁸ Ibidem, s. 355.

mógł uczestniczyć z powodu stanu zdrowia, liczył bowiem wówczas 95 lat. Zostało jednak na początku obrad jego przemówienie powitalne – jako jednego z trzech jej patronów honorowych¹⁹ – odczytane z polskiego oryginału przez Andrzeja Zakrzewskiego, jednego z najstarszych uczniów Profesora. Przytaczamy je w całości:

„Dziękuję najserdeczniej za zaproszenie do uczestnictwa w uroczystościach jubileuszu tysiąclecia Litwy, odbywających się w Wilnie – Europejskiej Stolicy Kultury 2009 roku. Fakt to o znaczeniu szczególnym, skłaniającym do głębokich refleksji nad przeszłością, ale też – współczesnością. Niewątpliwie posłuży temu towarzysząca jubileuszowym uroczystościom międzynarodowa konferencja poświęcona unii lubelskiej w 440 rocznicę jej uchwalenia. Od dziesięcioleci tematyka ta jest mi bliska. Wielką satysfakcję przyniósł mi fakt, że zostałem obdarowany zaszczytną funkcją współpatrona konferencji – za co serdecznie dziękuję, wyrażając głęboki żal, że osobiście nie mogę w niej brać udziału. Zaszczycił tym większy, że to naukowe spotkanie odbywać się będzie pod egidą dwu wybitnych postaci: drugiego współpatrona konferencji litewskiego historyka Mečislovasa Jučasa oraz niemieckiego badacza dziejów Klausa Zernacka, powołanego do zainicjowania obrad. Niechaj w tym miejscu wolno mi będzie obu znamienitych Uczonych najserdeczniej pozdrowić, składając im wyrazy głębokiego szacunku i uznania.

Wierzę głęboko, że obok wcześniejszego symbolicznego otwarcia Pałacu Wielkich Książąt Litewskich, radującego wszystkich rozumiejących znaczenie symboli w życiu państw i narodów – konferencja wraz z wystawą „Unia Lubelska i jej epoka w twórczości Jana Matejki” staną się kolejnym ważnym ogniwem w procesie pełniejszego poznania meandrów naszej wspólnej historii. Najpewniej i tu miejsce mieć będzie „gniewów o unię ciąg dalszy”, by przywołać Stanisława Kota i Henryka Lulewicza. Oby były to sądy wyważone, ale nie bezkrytyczne, wydobywające i utrwalające pozytywne tradycje polityczno-ustrojowe wspólnoty kilku narodów zamieszkujących Wielkie Księstwo Litewskie i Koronę Polską, sfederowanych po 1569 roku w Rzeczpospolitą. Niechaj ta tradycja stanie się istotnym elementem i ważnym przesłaniem konferencji – ku korzyści

---

¹⁹ Dwaj pozostali to Mieczysław Jučas z Wilna i Klaus Zernack z Berlina, również nieobecny, którego słowo powitalne podczas konferencji w tłumaczeniu z niemieckiego oryginału na litewski odczytał dr Vydas Dolinskas, dyrektor muzeum na Zamku Książąt Litewskich.

wi nauki i kultury – ale też – oby! – współczesnej polityki, w wymiarze dobrosąsiedzkich relacji i szerzej – w skali ogólnoeuropejskiej. Doświadczenia dawnej i niedawnej przeszłości „peryferiów” (jak chcą socjologowie) okazać się mogą także dla całej Unii Europejskiej i interesujące i pouczające. Potwierdzają tę myśl dwa wpisane w jubileuszowe obchody piękne wydawnictwa wileńskich oficyn; jedno będące pokłosiem innej międzynarodowej konferencji poświęconej Pałacowi Wielkich Książąt Litewskich i jego odbudowie w kontekście kultury europejskiej, drugie zaś obejmujące katalog wymiennej między Krakowem a Wilnem wystawy pod jakże wymownym tytułem *Wawel w Wilnie. Od Jagiellonów do końca Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. Wdzięczny szczerze za w dwa ostatnie książkowe dary, kreślę się najserdeczniej, życząc wszystkim uczestnikom konferencji udanych obrad, miłych doznań towarzyskich i dobrych wspomnień.²⁰

Swoje wspomnienia o dawnym Mistrzu znad Wilii zamyka Juliusz Bardach zdaniem: „Profesor był drugim, obok *Joachima Lelewela*, tytaniem polskiej historiografii. Doceniam dziś w całej pełni, choć zdawałem sobie z tego i wcześniej sprawę, jakim podarkiem losu była możliwość współpracy i obcowania, więc czasem i sporu, z tym wielkim Uczonym, a jednocześnie niesłychanie skromnym Człowiekiem”²¹.

Zakończenie

Renesans badań nad dziejami Litwy historycznej w Polsce wiąże się z dokonaniem Henryka Łowmiańskiego w Poznaniu i Juliusza Bardacha w Warszawie. Szczególnie przyciąga uwagę młodszego pokolenia badaczy okres przedrozbiorowy, co w znacznym stopniu należy tłumaczyć bogactwem materiałów źródłowych dostępnych w bibliotekach i archiwach, głównie obecnej stolicy, a także Krakowa. Od dłuższego czasu zniknęły

---

²⁰ *Liublino unija...*, s. 27.

²¹ Bardach Juliusz, *W obiektywie nauki i lustrze pamięci*, rozdział zatytułowany *Z Henrykiem Łowmiańskim moje naukowe obcowanie*, s. 365. Nieco wcześniej (na s. 364) Autor nawiązuje do gruntownej recenzji wileńsko-poznańskiego historyka z jego tomu *Studiów z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.*, Warszawa 1970). „Tekst ten zatytułował: *Wielkie Księstwo Litewskie. Zagadnienia ustrojowe i prawne*. Potraktowałem to jako duże wyróżnienie. Raz jeszcze ujęło mnie, że umieścił go także w swoim wyborze: *Studia nad dziejami społeczeństwa litewskiego i białoruskiego w wiekach XI–XVI*, Poznań 1983.

też bariery utrudniające dostęp do źródeł przechowywanych w dawnym Związku Radzieckim²².

Bibliografia

Źródła

- Akta Unii Polski z Litwą 1385–1791*, wydali Stanisław Kutrzeba i Władysław Semkowicz, Kraków, 1933.
- Akty cechów wileńskich 1495–1759*, zebrał i przygotował do druku Henryk Łowmiański przy współudziale Marii Łowmiańskiej i Stanisława Kościałkowskiego, przedmową i skorowidzami opatrzył Jan Jurkiewicz, Poznań 2006.
- Bardach Juliusz, *W obiektywie nauki i w lustrze pamięci (o uczonych, pisarzach i politykach XIX i XX wieku)*, red. Wanda Sudnik, Warszawa, b.d.
- Bibliografia zawartości „Ateneum Wileńskiego”*, zestawił Juozas Tumelis, wstępem opatrzył Henryk Łowmiański, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, Zeszyt 20, 1983, s. 227–259.
- Kodeks dyplomatyczny katedry diecezji wileńskiej*, wydali Jan Fijałek i Władysław Semkowicz, Kraków 1932–1948.
- Leszek Raabe we wspomnieniach przyjaciół*, Warszawa 1963.
- Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994.

Opracowania

- Bardach Juliusz, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.*, Warszawa 1970.
- Bardach Juliusz, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988.
- Bardach Juliusz, *O Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Dzieje unii polsko-litewskiej*, Kraków 1996.
- Bardach Juliusz, *Wileńskie lata (1933–1934)*, „Leszek Raabe we wspomnieniach przyjaciół”, Warszawa 1963.
- Bardach Juliusz, *W obiektywie nauki i lustrze pamięci*, Warszawa 2004.
- Bardach Juliusz, *W Uniwersytecie Wileńskim we wrześniu 1994 roku*, „Z dziejów Almae Matris Vilmensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego”, redakcja naukowa Ludwik Piechnik SJ i Kazimierz Buchowski, Kraków 1996
- Ilgiewicz Henryka, *Dorobek Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w zakresie nauk historycznych (1907–1939)*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, T. 17, Wilno 2017, s. 2–21.

---

²² Marceli Kosman, *Wileńscy badacze dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego na rozdrożu (po 1945 r.)*, „Ostatni obywatele Wielkiego Księstwa Litewskiego”, red. Tadeusz Bubnicki, Krzysztof Stępnik, Lublin 2005, s. 326. Książka z cyklu „Obrazy kultury polskiej” publikowanego przez Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej zawiera materiały z konferencji zorganizowanej w dniach 18–20 września 2003 r. w Roskoszy koło Białej Podlaskiej i ukazała się pod redakcją Tadeusza Bubnickiego i Krzysztofa Stępnika.

Artykuły naukowe

- Ilgiewicz Henryka, *Societates Academicae Vilnenses: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie i jego poprzednicy*, Warszawa 2009.
- Kosman Marcelli, *Drogi zaniku pogaństwa u Baltów*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1976.
- Kosman Marcelli, *Henryk Łowmiański (1898–1984) – historien de la Lituanie, de la Pologne et de l'étendue slave*, „La Pologne et les Affaires Occidentales”, Poznań 1986, no 2.
- Kosman Marcelli, *Historia Białorusi*, Wrocław 1979.
- Kosman Marcelli, *Uniwersytet Wileński 1579–1979*, Kraków 1981.
- Kosman Marcelli, *Wileńscy badacze dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego na rozdrużu (po 1945 r.)*, „Ostatni obywatele Wielkiego Księstwa Litewskiego”, red. Tadeusz Bubnicki, Krzysztof Stępnik, Lublin 2005, s. 317–328.
- Kosman Marcelli, *Zmierzch Perkuna czyli ostatni pogaństwo nad Bałtykiem*, Warszawa 1981.
- Liublino unija: idea ir jos tęstinumas – Unia Lubelska: idea i jej kontynuacja*, materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, która odbyła się w dniach 19–20 listopada 2009 roku w Wilnie w Muzeum Sztuki Użytkowej, Vilnius 2011.
- Łowmiański Henryk, *Prusy–Litwa–Krzyżacy* (seria: Klasyki Historiografii pod redakcją Andrzeja Feliksa Grabskiego PIW), wyboru dokonał, opracował, wstępem i posłowiem opatrzył Marcelli Kosman, Warszawa 1989.
- Łowmiański Henryk, *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznań 1983.
- Łowmiański Henryk, *Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unii jagiellońskiej*, „Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetletniej rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego”, Wilno 1934.
- Łowmiański Henryk, *Uwagi wstępne do „Bibliografii zawartości «Ateneum Wileńskiego»”*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, Zeszyt 20, 1983.
- Łowmiański Henryk, *Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r.*, „Ateneum Wileńskie”, R. XII 1937, s. 36–45.
- Ochmański Jerzy, *Henryk Łowmiański 1898–1984*, „Wybitni historycy wielkopolscy”, red. Jerzy Strzelczyk, Poznań 2010.
- Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r.*, T. 1–2, Lwów 1936.
- Parlamentaryzm, prawo, ludzie*, studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej, Warszawa 1996.
- Piłsudski Józef, *Pisma zbiorowe*, T. V, Warszawa 1937–1938.
- Polski Słownik Biograficzny*, T. XXIX, Wrocław 1986.
- Profesor Henryk Łowmiański – życie i dzieło*, praca zbiorowa, red. Artur Kijas, Krzysztof Pietkiewicz, Poznań 1995.
- Słowianie w dziejach Europy. Studia historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin profesora Henryka Łowmiańskiego*, Poznań 1974.
- Studia Historia. W 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*, Warszawa 1958.
- Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. Ludwik Piechnik SJ, Kazimierz Puchowski, Kraków 1996.

**In the Shadow of Stefan Batory University:
Henryk Łowmianski and Juliusz Bardach –
Researchers of the History of the Jagiellonian Union**

Summary

In 2019 is the 450th anniversary, when a state union between the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania was entered. It survived until the end of the 18th century (when the Polish-Lithuanian Republic was deprived of its independence by Russia, Prussia, and Austria for 123 years) and even till today if we have in mind its historical awareness.

After the First World War when Poland regained statehood, Stefan Batory University was established in Vilnius. University during the period of 1919–1939 (until its closure by Lithuanians after the Soviet aggression against Poland) was an excellent center for historical research, especially on the history of the Polish-Lithuanian Union. During 1923–1939 years, the Society of Friends of Sciences in Vilnius published “Ateneum Wileńskie”. The scientific journal was devoted to the study of the lands of the Grand Duchy of Lithuania, published series of works devoted to common history since Władysław Jagiełło (union Krewa 1385) to the January Uprising of 1863. Among the most outstanding authors of this journal was USB professor Henryk Łowmianski. Juliusz Bardach, the young State and Law historian, has published there his first works as well.

After the end of the Second World War and the loss of Vilnius by Poland, both scientists continued their scientific activity at Polish universities – the first one in Poznań, the second one in Warsaw. They both patronized Lithuanian research to subsequent generations of Polish historians. The main aim of the article is to show their achievements connected with studies of the Grand Duchy of Lithuania being for four centuries in union with Poland.

Keywords: Poland, Lithuania, the Polish-Lithuanian Commonwealth, historical tradition, Stefan Batory University

**Stepono Batoro universiteto šėšėlyje:
Henrikas Lovmianskis ir Juliušas Bardachas –
Jogailaičių unijos istorijos tyrėjai**

Santrauka

2019 metais sukanka Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybių sąjungos sudarymo 450 metinės. Ši sąjunga išsilaikė iki XVIII amžiaus pabaigos (kai Abiejų Tautų Respublika veikiant Rusijai, Prūsijai ir Austrijai 123 metams prarado nepriklausomybę), o istorinėje atmintyje išliko iki šių dienų.

Po Pirmojo pasaulinio karo Lenkijai atgavus nepriklausomybę Vilniuje buvo įsteigtas Stepono Batoro universitetas (USB), kuris 1919–1939 metais (iki jo uždarymo po sovietų agresijos prieš Lenkiją) buvo garsiu istorijos, o ypač Lenkijos – Lietuvos unijos tyrimų centru. Mokslų draugų sąjunga 1923–1939 metais leisdavo mokslinį žurnalą „Vilniaus

Ateneum. Mokslinis žurnalas skirtas Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės žemių praeities tyrimams“, kuriame išspausdinta eilė darbų, skirtų bendrai istorijai nuo Vladislavo Jogailos laikų (Krėvės unija 1385 metais) iki 1863 metų sausio mėnesio sukilimo. Tarp žinomiausių autorių buvo USB profesorius Henrikas Lovmianskis, o savo pirmuosius darbus jame skelbė jaunas valstybės ir teisės istorikas Juliušas Bardachas.

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui ir Lenkijai praradus Vilnių jie abu tęsė mokslinę veiklą Lenkijos universitetuose – pirmasis Poznanėje, antrasis – Varšuvoje, protegavo naujų kartų Lenkijos istorikų lituanistinius tyrimus. Šis straipsnis skiriamas jų pasiekimams, kuriais išryškunami Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės keturių amžių unijos su Lenkija laikotarpio studijų nuopelnai.

Raktažodžiai: Stepono Batoro universitetas, Lenkija, Lietuva, Abiejų Tautų Respublika, istorinė tradicija, lituanistiniai tyrimai Lenkijoje po Antrojo pasaulinio karo

W cieniu Uniwersytetu Stefana Batorogo: Henryk Łowmiański i Juliusz Bardach - badacze dziejów Unii Jagiellońskiej

Streszczenie

W 2019 r. przypada 450 rocznica zawarcia związku państwowego między Królestwem Polskim i Wielkim Księstwem Litewskim, który przetrwał do końca XVIII wieku (kiedy Rzeczpospolita Polsko-Litewska została na 123 lata pozbawiona niepodległości przez Rosję, Prusy i Austrię), a w świadomości historycznej aż do dnia dzisiejszego.

Kiedy po pierwszej wojnie światowej Polska odzyskała państwowość, w Wilnie został powołany do życia Uniwersytet Stefana Batorogo, który w latach 1919–1939 (aż do jego zamknięcia przez Litwinów po agresji radzieckiej na Polskę) był znakomitym ośrodkiem badań historycznych, zwłaszcza nad dziejami unii polsko-litewskiej. W latach 1923–1939 wydawane było przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie „Ateneum Wileńskie. Czasopismo naukowe poświęcone badaniom przeszłości ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego”, na którego łamach publikowano szereg prac poświęconych wspólnym dziejom od czasów Władysława Jagiełły (unia w Krewie 1385) do powstania styczniowego 1863 r. Do jego najznakomitszych autorów należał profesor USB Henryk Łowmiański, a pierwsze swe prace ogłaszał młody historyk państwa i prawa Juliusz Bardach.

Obaj oni po zakończeniu drugiej wojny światowej i utracie przez Polskę Wilna kontynuowali działalność naukową na polskich uniwersytetach – pierwszy w Poznaniu, drugi w Warszawie i patronowali badaniom lituanistycznym kolejnym pokoleniom historyków polskich. Ich dokonaniom poświęcony jest artykuł, w którym wyeksponowane zostały zasługi w zakresie studiów nad Wielkim Księstwem Litewskim w czterech wiekach jego unii z Polską.

Słowa kluczowe: Uniwersytet Stefana Batorogo, Polska, Litwa, Rzeczpospolita Obojga Narodów, tradycja historyczna, badania lituanistyczne w Polsce po drugiej wojnie światowej